

будущем договоре. 4 марта У. Брокдорф-Ранцау обсуждал этот вопрос с Г. Чичериным и получил от него заверения, что СССР не имеет намерения гарантировать границы Польши [21]. Стремление СССР присоединить Западную Украину и Западную Беларусь во многом и толкало его к фактически союзным отношениям с Германией, у которой также были территориальные претензии к Польше.

Таким образом, включение Западной Украины и Западной Беларуси в состав Польши в соответствии с Рижским договором в решающей степени предопределило характер межгосударственных отношений в регионе Центрально-Восточной Европы и существенно повлияло на характер внешней политики Польши, советской России, отчасти – Германии.

ІСТОЧНИКИ І ЛІТЕРАТУРА

1. Kawalec K. Narodowa demokracja wobec traktatu Ryskiego // Traktat Ryski 1921 roku po 75 latach. - Torun, 1998. - S.40; 2. Сироткин В. Рижский мир // Международная жизнь. - 1998. - №6. - С.128; 3. Лазько Г.Г. Перед потоком. Европейская политика Польши (1932-1939). - Мн., 2000. - С.32; 4. Национальный архив Республики Беларусь (далее - НАРБ). Ф.325. Оп.1. Д.104. Л.52-53; Д.178. Л.28,39; Д.212. Л.26; 5. Skrzynski A. Polska a pokoj. - Warszawa, 1923. - S.83-84; 6. Архив внешней политики Российской Федерации (далее – АВП РФ). Ф.04. Оп.32. П.211а. Д.133. Л.48; 7. АВП РФ. Ф.04. Оп.32. П.212. Д.52596. Л.38; 8. Известия. 1924. 15, 16, 17, 27 мая, 10 июня; 9. Лазько Г.Г. Перед потоком. Европейская политика Польши (1932-1939). - Мн., 2000. - С.34. 10. Материалы «Особой папки» Политбюро ЦК РКП(б) - ВКП(б) по вопросу советско-польских отношений. 1923 - 1945 гг. - М., 1997. - С.12-15; 11. НАРБ. Ф.325. Оп.1. Д.178. Л.28,39; 12. Известия. 5 апреля 1922, 9 апреля 1922; 13. Krasuski J. Miedzy wojnami. Polityka zagraniczna II Rzeczypospolitej. - Warszawa, 1985. - S.68; 14. ДВП РФ. Ф.04. Оп.32. П.212. Д.52568. Л.38; 15. АВП РФ. Ф.04. Оп.32. П.213. Д.525596. Т.2. Л.22; 16. Известия, 19 августа 1924, 26 сентября 1924 г.; 17. Rosenfeld G. Stosunki polityczne polsko-niemieckie po Rapallo // Kwartalnik historyczny. - 1963. - №1. - S.44; 18. Материалы «Особой папки» Политбюро ЦК РКП(б) - ВКП(б) по вопросу советско-польских отношений. 1923 - 1945 гг. - М., 1997. - С.10; 19. АВП СССР. Ф.04. Оп.32. П.217. Д.52570. Л.3-4; 20. Stresemann G. Vermdchnis. - Berlin, 1932. - В.2. - S.512-513; 21. Lopatnik S. Polsko-radzieckie rokowania w sprawie paktu o niagesji 1925-1932 // Z dziejow stosunkow polsko-radzieckich. Studdia i materialy. - Warszawa, 1965. - Т.1. - S.170.

Т.С. Цюмра

УМОВИ ТА ХАРАКТЕР «КУЛЬТУРНОЇ РОБОТИ» СІЛЬСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ СРР У ДОБУ НЕПУ

Тривалий час сільська інтелігенція України вивчалась у контексті постулатів діамату і «класової боротьби». Особливо ж ідеологізація висвітлення її діяльності позначилася на темах радянського періоду української історії. Сьогодні, коли з'являються нові парадигми дослідження історичного процесу (передусім соціальні і соціокультурні), політико-ідеологічні чинники під час вивчення діяльності інтелігенції (сільської інтелігенції) стають радше допоміжними, ніж ключовими. У цьому полягає принципова різниця між дослідниками нашої наукової проблеми за радянських часів [1-3] і сьогодні [4-8]. Утім, багато аспектів з історії умов та характеру культурної діяльності сільської інтелігенції України на початковому етапі утвердження радянського тоталітаризму, зокрема, в добу непу, залишаються мало дослідженими. Мета нашої статті – з'ясувати особливості здебільшого позашкільної культосвітньої праці сільської інтелігенції Української СРР 1921-1928 рр. в умовах насадження комуністичних цінностей на село.

Насамперед варто зауважити, що як шкільну, так і позашкільну культурно-освітню роботу сільської інтелігенції за часів утвердження радянського тоталітаризму влада намагалася тримати в рамках рішень компартії. Ще В. Ленін, на думку якого орієнтувалася більшість однопартійців і після його смерті, дотримувався суто політизованого погляду на інтелігенцію, тоді як загальногуманітарні чи культурологічні аспекти її діяльності практично були поза сферою його уваги [4, с. 37]. Не надто оригінальною у цьому плані була й інфраструктура закладів, в яких, окрім шкіл, пропонувалося працювати сільським інтелігентам. У 1923 р. фактично єдиним місцем і формою «культурної роботи» на селі став грубезний сільбуд [5, с. 195]. Трохи згодом стала ширитися й мережа хат-читалень, що були нижчі за статусом, утім, аналогічні сільбудам за своїм функціональним призначенням.

Сільбуди й хати-читальні замінили українську «Просвіту», сільські осередки якої були достатньо відомі в період революції 1917-1921 рр. Вважаючи ці організації контрреволюційними, більшовики у різний спосіб домоглися їхнього закриття і в містах, і в селах України. Пояснення були, як їм здавалося, надзвичайно справедливими. Наводимо одне з таких пояснень завідуючим сільбуду містечка Попівка (Полтавщина): «Під час перебування німців, уважає він, – в роботі Просвіти були перебої (відбувалися арешти) і тим, що не давали нормально працювати. З приходом Червоної армії у

1920 році робота Просвіти зовсім припинилася. Деякі члени Просвіти (як, наприклад, Титко Письменний) пішли до Петлюри. По цій причині погляди на Просвіти змінилися, спочатку відійшло від роботи в Просвіті вчительство (стало боязливо), а потім селянство» [9, арк. 183зв.]. Історично у поясненні цього діяча сільбудинку було дві помилки: по-перше, німці якраз найлояльніше ставилися до української освіти (якщо взяти до уваги, чого найбільше домігся гетьман П. Скоропадський за їхньої підтримки), а по-друге, «Просвіти» скоріше покинуло б селянство (з-за тої ж «боязні»), що воно не раз і робило ще до революції, тоді як сільська інтелігенція якраз активно підтримувала і намагалася зберегти ці осередки української освіти. Утім, під тиском більшовицьких заходів, іноді лише через загрозу життю, вона змушена була погодитися на їхнє закриття.

Із тих пір уважалося, що сільський інтелігент має без застережень виконувати «культурну політику» комуністичної партії на селі, точніше, ідеологічну обробку населення в сільбудах, хатах-читальнях та інших установах. На цьому його «культуротворча функція» завершувалася. Зауважмо, що регіональне покриття України зазначеними установами було нерівномірним. Наприклад, зі всієї мережі сільбудів Української СРР на кінець 1924 р. у Харківській губернії зосереджувалося 33 %, у Подільській відповідно – 16, Волинській – 14, Катеринославській – 8, Одеській – 8, Чернігівській – 7, Полтавській – 5, Київській – 5, Донецькій – 4) [10, арк. 48]. Отже, на місцях не надто переймалися діяльністю сільбудів, хоча керівники більшовицької партії стверджували протилежне, звісно ж, видаючи бажане за дійсне. На підтвердження цього можна навести цитату зі статті у «Радянській освіті» за 1927 р. «Допомога ще потрібна». Її автор указував на те, що «коли для шкільної роботи залишилася величезна армія культурних робітників із певним досвідом і кваліфікацією, то для політосвітньої роботи не залишилося не то, що ніякої армії, а навіть і самих установ, бо їх по суті й не було. Довелося одночасно з організацією нового державного життя творити майже буквально з нічого систему, форми, а далі й методи політосвітньої роботи, підшукувати, організовувати кадри робітників, і той складний процес закінчується лише тепер» [11, с. 57].

Цікаво відзначити про байдуже (а то й вороже) ставлення до сільбудів і хат-читалень самих селян. Воно було пов'язане з особливостями селянського сприйняття цих закладів. Так у розмові із селянином Кузьменком про втягнення жінки до сільбуду він сказав: «коли б моя жінка пішла в С.Б., то я б її з двору прогнав би, бо жінка, яка йде в С.Б., у нас вважають, теє, послідній...» [9 арк. 189 зв.]. Група дівчат на запитання, чому вони не ходять до сільбуду, відповіли: «та хіба у Сельбуд ходять такі, що в свитках, як ми?». Дівчата вважали, що сільбуд це не їхній будинок, а будинок для службовців [9, арк. 189зв.]. Очевидно, що селяни помітили надто офіційний характер цих закладів, а тому сприймали їх не інакше як ті місця, де робляться або дуже серйозні справи, до яких їм ще далеко, або ж, навпаки, – розпусні (прикладів цього теж вистачало). Відповідно, суспільна оцінка цих закладів часто була не на користь того, щоб їх відвідувати.

Проблему залучення селянства до культурних закладів знову ж таки намагалися вирішити за рахунок авторитету сільської інтелігенції, зокрема, через втягнення її до керівних органів сільбудинків. «Всі на переобрання ради та ревізійної комісії т-ва «Селянський будинок». Надсилайте до ради та рев. комісії кращих та працездатних представників трудящого селянства, батраків та інтелігенції» [12, арк. 6], – йшлося в одному з типових гасел тієї доби. Але таке «втягнення» мало невеликий ефект, принаймні не такий, на який очікувала радянська влада. У зв'язку з цим, наприклад, улітку 1927 р. Окружна політосвіта Первомайщини усім сільбудам і хатам-читальням своєї юрисдикції надіслала резолюцію, згідно з якою «відмічаючи недостатню участь сільської інтелігенції в політосвіроботі», вважала за необхідне Окрполітосвіті, спільно з профспілками «розробити заходи до втягнення її в роботу...» [13, арк. 148].

Водночас визнавалося те, що неможливо підвищити роль інтелігенції на селі, не надавши їй місць у головному керуючому її органі – сільраді. Саме тому було «звернуто особливу на осіб вільних професій, а саме на журналістів, лікарів «нечленів профсоюзів», на робітників розумової праці, що з будь-яких причин у минулих виборчих комісіях не одержали права голосу» [12, арк. 49].

І подекуди активна громадська діяльність сільської інтелігенції давала непогані результати. Так у Проскурівській (нині – м. Хмельницький) окрузі в кінці 1924 р. за участі вчителів було відкрито 28 нових кооперативів. Лише за три місяці (грудень 1924 – лютий 1925 р.) вчителями Проскурівської округи та вчителями й агрономами Вінницької округи було прочитано понад 14 тис. лекцій та бесід [1, с. 227]. Цікаво, що з кооперативною агітацією у формі плакатів, метеликів і гасел кооперативна інтелігенція рекомендувала спочатку йти подальше від сільбуду, хати-читальні та інших установ і закладів, а іншу їхню частину влаштовувати все-таки в «кооперативні куточки» при сільбудах і хатах-читальнях [14, с. 48]. За активної допомоги вчителів були створені школи і гуртки

.....
для ліквідації неписьменності, проводилися місячники і культпоходи лікнепу, був підготований багатотисячний загін культармійців, створені навчальні посібники для шкіл лікнепу. У 1927 р. в УСРР діяло понад 10 тис. шкіл лікнепу, в яких навчалися грамоті 400 тис. осіб. У школах для неписьменних працювало понад 11 тис. викладачів, близько половини з яких представляли сільську місцевість. У результаті наполегливої роботи учителів за роки непу кількість грамотних людей на селі збільшилась утричі [3, с. 73].

Характерно, що у результаті дії комплексу соціально-політичних та суто професійних чинників неписьма сільська інтелігенція (переважно вчительство) перетворилася на авторитетну соціальну силу українського села, яка в будь-яку мить могла перебрати на себе владні повноваження. Це відзначала й тогочасна преса. «Ще єсть в нас подекуди, – писалося у більшовицькому органі «Сільрада» за 1925 р., – й певне перебільшення ролі учительства в сільраді, яке спричиняється до того, що селянська активка сільради відштовхується занадтою активністю учительства на другий план – а це часто-густо викликає глухе незадоволення з боку активної частини селянства та членів сільради» [15, с. 16]. У загальних висновках Агітпропу ЦК КП(б)У про становище і настрої сільської інтелігенції за 1926 р. відзначалося, що вона «хитається між буржуазією і пролетаріатом і не завжди є надійним провідником нашого впливу на село» [16, арк. 4].

На хитаннях настроїв тогочасної інтелігенції слушно зауважив і сучасник В. Арнаутів. «Амплітуда політичних коливань вчителя, – зазначав він, – володіє всіма елементами революції й контрреволюції: від білогвардійщини до комунізму». Неп, на його думку, цілком влаштував сільського вчителя, який, як і більшість селян, орієнтувався на приватновласницьке господарювання [17, с. 44].

Про морально-професійний стан пересічних українських сільських педагогів часів початку непу добре свідчить допис одного з них до журналу «Радянська освіта»: «... нове, невиразне, величезне, страшливе насувається на тебе. Інтуїція підказує, що воно мусить бути світлим, яскравим, захоплюючим, а ти боїшся його, бо манячить воно десь у тумані, невідоме. І так зпочатку революції. Немає упевненості фахівця, – є перманентне занепокоєння» [18, с. 68].

Водночас були й інші приклади поведінки вчительства. «Україна знає і має в своїй історії цілу низку банд, – наголошував 1925 року П. Солодуб, – що утворювали народні учителі: банди Зеленого, Соколовського, Тютюнника і ще безліч» [7, с. 246]. 1921 року, за його оцінкою, багато загинуло саме сільських учителів, тому решта педагогів просто залишила школу, боячись переслідувань влади. 1922 року «наступив перелом», коли учительство повертається до школи, а 1924/25 року – «міцно стає на платформу радянської влади» [7, с. 246].

У цілому сучасники й дослідники справедливо зауважують на тому, що інтелігенція не могла лишити поза своєю увагою перехід до нової економічної політики. «Більшість, – зазначає В. Масненко, – сприймала її в соціально-економічному аспекті позитивно, вітаючи поворот від воєнно-комуністичного експерименту до більш нормального господарського розвитку. Крім того, економічне пожвавлення, викликане непом, дозволяло покращити матеріальний стан представників розумової праці» [4, с. 111-112].

Але важко не помітити й те, що, по суті, з боку влади залучення інтелігенції до вирішення злободенних «культурних питань», що стосувалися компетенції сільських рад (кооперація, шкільна справа, медико-санітарне обслуговування добровільних товариств тощо) мало декларативний характер. Як слушно зауважує М. Журба, культробота не була для більшовицького режиму самоціллю, а підпорядковувалася цілком прагматичним завданням ідеологічної обробки населення з класовими політичними пріоритетами й чітко визначеним «інтернаціоналістським» спрямуванням. Власне, як такої культурної роботи в чистому вигляді, на думку дослідника, не існувало, – вона завжди проводилася у вигляді політпросвітницької діяльності [5, с. 202].

При цьому подекуди ігнорувалася навіть українізація, задекларована у 1923 р. У ЦК КП(б)У констатували, що в 1924/25 році не малося ні українського підручника з політосвіти, ні сільського пропагандиста, який би викладав українською мовою. Тоді ж ЦК дана була директива про 100-відсоткову українізацію сільської мережі політосвіти [19, арк. 36зв.]. З іншого боку, у травні 1926 р. Робсільінспекція зробила такі висновки: «українізація районного апарату здійснюється скрізь власними силами без допомоги округів. Значну роль у цьому відіграли вчителі, українська пересічна громадськість» [6, с. 81]. Тобто запровадження української мови у діловодство, культурне спілкування і побут відбувалось і без указівок компартії, часто-густо оминаючи офіційні приписи, як це «потрібно робити по-комуністичному».

Отже, можна зробити висновок, що сільська інтелігенція України у добу непу поширювала свою культурно-освітню діяльність під достатньо жорстким ідеологічним пресингом більшовицької партії. Водночас порівняно ліберальні умови нової економічної політики дозволяли сільським інтелігентам знаходити шпарини для вивільнення творчої енергії і проведення аполітичної, конкретної (адресної) і, як наслідок, ефективної культурно-освітньої роботи серед селянства. Нерідко ця робота носила український, культурно-національний характер. Зростання авторитету сільської інтелігенції на місцях призводило подекуди до зіткнення її інтересів (а також – інтересів місцевого селянства) із прагненням радянської влади уніфікувати й абсорбувати українське село під ідеологію пролеткультівського спрямування. Долати авторитет сільської інтелігенції компартійним діячам доводилося через методи залякування, які добре лягали на ґрунт загальної політичної непевності різних соціальних верств того часу, а також – за допомогою репресій, які широкого розмаху набули наприкінці 1920-х років.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Шевчук Г. Культурне будівництво на Україні у 1921-1925 роках. – К.: Вид-во Академії Наук Української РСР, 1963. – 436 с.; 2. Юрченко А. Розвиток мережі сільбудів і хат-читалень на Україні (1921-1925 рр.). // Український історичний журнал. – 1978. – № 11. – С. 96-100; 3. Ткачова Л. Інтелігенція радянської України в період побудови основ соціалізму. – К.: Наукова думка, 1985. – 192 с.; 4. Масненко В. Суспільно-політичні позиції інтелігенції України в 1921-1928 рр.: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 1992. – 239 с.; 5. Журба М. Етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності громадських об'єднань українського села (20 – 30 рр. ХХ ст.). – К.: Науковий світ, 2002. – 499 с.; 6. «Українізація» 1920-30-х років: передумови, здобутки, уроки. Колективна монографія / За ред. В.А. Смолія. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – 392 с.; 7. Кузьменко М. Науково-педагогічна інтелігенція в УСРР 20-30-х років: соціально-професійний статус та освітньо-культурний рівень. – Донецьк: Норд-Пресс, 2004. – 455 с.; 8. Шамара С. Сільська інтелігенція Наддніпрянської України другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: соціально-психологічні та етнокультурні характеристики // Дис... канд. іст. наук: 09.00.12. – К., 2007. – 283 с.; 9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВ України). – Ф. 166. – Оп. 7. – Спр. 459.; 10. ЦДАВОВ України. – Ф. 166. – Оп. 5. – Спр. 18.; 11. Г-кий ст. Допомога ще потрібна // Радянська освіта. – 1927. – № 2. – С. 56-60.; 12. ЦДАВОВ України. – Ф. 166. – Оп. 7. – Спр. 452.; 13. ЦДАВОВ України. – Ф. 166. – Оп. 7. – Спр. 446.; 14. Зарудний С. Про масову культурно-освітню діяльність с.-г. кооперації // Коопероване село. – 1927. – № 17. – С. 47-49.; 15. Постолюк М. Учителство і сільрада // Сільрада. – 1925. – № 5. – С. 16.; 16. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2245.; 17. Арнаутов В. О сельском учительстве, его настроении и квалификации // Просвещение Донбасса. – 1924. – № 4. – С. 42-47.; 18. Г-а А. Надії вчителя (із допису до редакції) // Радянська освіта. – 1923. – № 1. – С. 67-69.; 19. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2489.

А.Є. Ігнатуша

І.А. КМЕТА-ЄФИМОВИЧ – ПАТРІОТ УКРАЇНИ, ПРЕДСТАВНИК УКРАЇНСЬКОЇ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ 20-Х РР. ХХ СТ.

За роки державної незалежності України відбулося переосмислення історичних підходів до вивчення різних аспектів української історії.

Значних успіхів досягли науковці у розробці історії періодичної преси України, що практично була поза об'єктами історичних досліджень майже до середини 90-х рр. ХХ ст.

Однак творчий доробок української інтелігенції 20-х рр. у розвитку протестантської преси варті окремої пильної уваги. Українські протестантські конфесії 20-х рр. займалися активною видавничою діяльністю, мали власні журнали, у яких виражали свої світоглядні позиції, опосередковано – ставлення до влади і держави, до подій у суспільстві. Журнали були друкованими органами відповідних церков, відображали офіційну думку, погляди їх керівництва на різні аспекти релігійного та загальносуспільного життя, свідчили про специфіку розвитку та ідеологічні орієнтири конфесій.

Саме у цій галузі працював один з представників української інтелектуальної та культурної еліти 20-х рр. ХХ ст. – поет, публіцист, громадський діяч Іван Авксентійович Кмета-Єфимович. Він прожив довге і плідне життя, закінчив свій земний шлях у віці 96 років у 1997 р. [1, с. 46]

Ім'я Івана Кмети-Єфимовича (Ічнянського) найбільше пов'язане з його поетичною діяльністю, а також з журналом «Баптист Украины», де він працював у 1926-1928 рр. редактором, відповідальним редактором. Це був поет з гарячим серцем, сповненим любові до України та української культури, чутливою душею.